

Smrt s koso – črni humor.

Foto: Tomislav Vrečič, Pomurski muzej Murska Sobota, 1. 12. 2017.

Odprtje razstave, obiskovalci v tretjem prostoru.

Foto: Tomislav Vrečič, Pomurski muzej Murska Sobota, 1. 12. 2017.

OBČASNA RAZSTAVA ČEZ TA PRAG ME BODO NESLI, KO ZATISNIL BOM OČI V POMURSKEM MUZEJU MURSKA SOBOTA

Raziskovati smrtno šege je vse prej kot lahko opravilo, čeprav ne gre za njihovo morbidnost, ljudje so namreč o smrtnih šegah in pogledih na lastno smrt govorili brez zadržkov. Spopasti se s smrtnimi šegami v Pomurju in Porabju je smrtno resna stvar, saj ima praktično vsaka vas kaj drugačnega, svojega, pa tudi primerljivega in istega: vsaka vas v Prekmurju ima pokopališče, če ne celo dve ali tri; gre za različna narečna pojmovanja; za verske razlike (evangelicanske, katoliške, kalvinske in binkoštnne vere) in tri narodnosti (slovensko, madžarsko in romsko). Nemogoče je končati raziskavo, ne da bi še kaj ostalo. S pomočjo šeg in verovanj, ki so bili pomemben del smrtnega obredja, je človek tudi v 20. stoletju dojemal smrt in jo sprejemal. Verovanja so oblikovala posameznikovo, družinsko in družbeno obnašanje na podeželju. Smrt je bila pri posamezniku in v skupnosti prisotna vse leto. Z njo povezane šege so določale stike med člani skupnosti, družinsko disciplino, moralno obnašanje in dogovore znotraj doma.

Prostorsko sem se omejila na Pomurje s Porabjem; posegla pa sem tudi v notranjost osrednjih Slovenskih goric (Podravje), saj je to prostor, ki ga raziskovalno poznam in je blizu pomurskemu. Čas šeg in dejanj, ki sem jih zbirala s pomočjo ustnih virov, se v 40 letih ni spremenil. To je obdobje med letoma 1940 in 1985, čas, ki se ga ljudje najbolj spominjajo. Odnos do smrti se je začel korenito spreminjati s pojavom mrliških vežic v 90. letih 20. stoletja, ko smrt ni več samo družinsko-vaški obred, ampak obred s

pogrebnimi zavodi. To je čas, ko smrt izrinemo z domov in jo preselimo v bolnice, domove za ostarele in mrliške vežice. Da je bila v preteklosti na slovenskogoriškem podeželju lastna minljivost prisotna v vsakodnevnem življenju, nam sporočata dva hišna napisa, ki sta visela na vhodu (na vidnem mestu), večno opominjajoč stanovalce in obiskovalce: »Ta hiša meni sliši, pa vendar moja ni, / Saj kdor za menoj pride, tud' tist' njo zapusti / In tretnjega do nesli mrliča ven iz žnje / Prijatelj! Vprašam te – čegava hiša je?« (Grabe pri Ljutomeru, 1914) in »Čez ta prag me bodo nesli / ko zatisnil bom oči / prazno mesto drugim pustil / njim ravno se tako zgodi!« (Sovjak, prva polovica 20. stoletja).

Naslov razstave ima dvojen pomen. Govori o tem, da sta praksa nošenja pokojnih čez domači prag (tuzemski dom) na pokopališče (»večni dom«, onostranstvo) in z njo povezana šega trikratnega dvigovanja krste s pokojnim izginili predvsem zaradi spremenjenega načina življenja, posledičnega tabuiziranja smrti in njene medikalizacije. Hkrati pa nas napis oziroma naslov, ki je na vhodu na razstavo na kopiji lesenih, bogato izrezljanih vrat bogate kmečke hiše, opominja, da smo vsi (če parafraziram: mladi, stari, bogati, revni, pametni, neumni, črni, beli ...), ki vstopamo na razstavo in z nje izstopamo, smrtni in minljivi – tako kot naši predniki.

Razstava je razdeljena na tri prostore: čas pred smrtjo in umiranje, čas smrti in čas po smrti. Glavni nosilci infor-

* Jelka Pšajd, univ. dipl. sociologinja kulture in etnologinja in kulturna antropologinja, muzejska svetovalka, Pomurski muzej Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, 9000 Murska Sobota; jelka.pšajd@pomurski-muzej.si.

macij so izvorni predmeti (sposojeni iz zasebnih lokalnih zbirk in zbirk Pomurskega muzeja), stenski napisi (naslovi prostorov, vsebinski napisi, vezani na prostor, podnapisi k predmetom), osvetljene povečane fotografije, avdio-posnetki (evangeličansko zvonjenje, molitev tridelnega rožnega venca v prekmurščini, petje mrtvaških pesmi šalovskih »dijakov« in gornjeseniških ljudskih pevcev) in video-posnetki (izjave oseb različnih starostnih skupin – od vrtčevskih otrok, osnovnošolcev, srednješolcev in odraslih oseb, kopanje groba za skeletni pokop in pripoved grobarke o svojem delu). Prostorji so barvno ločeni; z »barvitostjo« smo se želeli izogniti morbidnosti, ki je navzven povezana s črmino. Vsak prostor je naslovljen in neposredno aplicira na čase smrti. Prvi prostor v azurno modri barvi z naslovom 'Smrt ga že prdiše' ('Smrt ga že ovohava') predstavlja odnos do smrti (evfemistične narečne besede za smrt, medicinska razlaga smrti, izjave posameznikov o smrti, »ljudska« razlaga smrti), pripravljanje na smrt (molitev za srečno smrt), napoved smrti (zvonjenje) in umiranje (zadnje maziljenje, polaganje blagoslovljene sveče v roke umirajočemu). V drugem prostoru, pobarvanem v fluorescentno oranžni barvi in z naslovom 'V izi se je čutila mrtveča saga' ('V hiši se je čutil mrtvaški vonj') se obiskovalec s pomočjo predmetov, povečanih fotografij in avdio-posnetkov sooča z nastopom smrti in z z njo povezanimi šegami, dejanji in obredjem (priprava pokojnika, pokojnik doma, odhod od doma, pogreb, vloga cehovskega in gasilskega društva, po pogrebu). Tretji prostor v umirjeno fluorescentni zeleni barvi z naslovoma 'Lesen kaput kot večni dom' ('Krst kot večni dom') in 'Smrt je del življenja' prikazuje pokopališča v Pomurju in Porabju (leseni in litoželezni križi/nagrobniki, detajli porabskih in pomurskih kamnitih nagrobnikov, epitafi v prekmurščini, madžarščini in nemščini, zračni posnetki pokopališč v Prekmurju, kopanje groba), spominjanje na pokojne (mrtvaške slike) in smrt kot del življenja z umetniškimi upodobitvami živečih in pokojnih pomurskih umetnikov (Ladislava Danča, Zdenka Huzjana, Gregorja Purgaja, Franca Mesariča, Franca Košarja in Ladislava Kondorja). Ker je glavni moto razstave, da je smrt del življenja (tudi zaradi tega sva se avtorica in oblikovalec razstave Gregor Purgaj odločila za barvitost), na koncu obiskovalca s prazgodovinskima žarama, s pomanjšanimi krstami in z na zidu izpisanimi za in proti argumenti »prisilimo« v razmislek, ne samo o lastni minljivosti, ampak o načinu pokopa. Da pa obiskovalec z razstave ne odide preveč žalosten, smo pri izhodu iz tretjega prostora kot primer »črnega humorja« obesili karikature Aljane Primožič Fridau, ki skozi svoje oči »življenjsko«, tudi humorno, interpretira smrt oziroma razmišlja o (aktualni) smrti. Prav tako na izhodu z razstave petelin na pragu kopije lesenih, bogato izrezljanih vrat obiskovalca sprašuje o lastni minljivosti in ga nanjo opominja; posameznik pa ima možnost svoje vtise vpisati še v »žalno« knjigo.

Zakaj razstava o smrti? Ker smrt v sodobnem svetu in načinu življenja postaja vedno bolj tabuizirana. Hkrati me je gnal tisti »primarni etnološki strah«, ki žene raziskovalca na teren in poskrbi za dokumentiranje ustne dediščine določenega prostora. Zato snemanje tukaj živečih prebivalcev in prebivalcev (kar se najbolj odraža v publikaciji in njenih na novo pridobljenih informacijah ter zapisih trenutnega stanja tovrstne etnološke dediščine). Hkrati sta nas kot muzealce gnala radovednost, kako se bodo obiskovalci odzvali na temo, in izziv, kako izginjajočo duhovno zapuščino s predmeti, z vizualijami in s strokovnimi vodstvi »drugače« (čim manj morbidno) interpretirati. Če smo pred odprtjem razstave upali in verjeli, da obiskovalci nimajo prastrahu pred tovrstno temo, je rezultat dogodka ob odprtju razveseljiv: okrog 160 obiskovalcev, ne samo iz Pomurja, ampak tudi od drugod!

Tudi odprtje razstave je bilo premišljeno in domišljeno. Na začetku je Pogrebni cerkveni pevski zbor iz Križevcev zapel dve stari pogrebni prekmurski pesmi, ki sta se peli ob grobu in na domačem dvorišču: *Vremen teče bistro in Velka žalost je pri hiši*. Posebnost in pomembnost obeh pesmi je, da se ne pojeta več in so jih pevci zapeli tako, kot so jih peli nekoč oziroma kot je slišala voditeljica zbora peti starejše pevce: enoglasno, kot so rekli, »da so vlekli«. Refren in kitica imata isto melodijo, spreminja se samo tempo petja. Zaradi nepriljubljenosti so tak način ljudskega petja opustili. Danes se v glasbi in petju izvaja populistični melos, dopadljiv sodobnim ušesom. Tudi v urbanem okolju postaja trend, da svojci plačujejo estradnim pevcem ali glasbenikom za izvajanje glasbe ali petja na pogrebu. Cerkveni pevski zbor iz Križevcev danes večglasno poje na pogrebih v vaseh cerkvene križevske gmajne. Ni naključje, da so na odprtju razstave peli stare pogrebne pesmi; saj so del razstave. Petje mrljskih pesmi oziroma žalostink je bil pomemben element smrtnih šeg in pogrebnih praks Pomurja in Porabja. V evangeličanskih vaseh so bili prepoznavni moški pevci, imenovani »dijaki«, ki so peli ob različnih dogodkih ob smrti. Do danes se je ohranilo samo še petje na pokopališčih, čeprav se je v preteklosti pelo tudi doma: ob mrliču, odhodu od doma in med potjo. Za potrebe petja mrtvaških pesmi je bilo natisnjenih in ponatisnjenih mnogo krščanskih pesmaric, ki so jih pevci/verniki redno uporabljali. Omenim naj samo *Mrtvečne pesmi* puconskega učitelja Štefana Sijarta iz leta 1786. Pesmi z mrljsko tematiko se niso pele samo ob smrti, ampak ob različnih priložnostih. V rokopisnih pesmaricah – nekaj jih hrani tudi Pomurski muzej – so med drugimi ljudskimi pesmimi prepisane tudi pesmi s smrtno vsebino. Dve so nam zapeli Ljudski pevci Trta, KUD Maks Furjan iz Zavrča. Sedem članov iz Haloz ohranja štiriglasno ljudsko petje: prvi, drugi glas, prvi in drugi bas, občasno pa tudi petje na tretko ali »prek petje«. Prva pesem se je imenovala *Zakaj nočaj tak žalostno*, druga *Pomladi vse se veseli*.

Med ohranjanje naše skupne dediščine, ki je pomembno poslanstvo, uvrščamo tudi pokopališko dediščino. Ohranjamo tiste stare kamnite nagrobnike, na katerih so napisi v prekmurščini, ki so posebnost slovenskega prostora. To, da starih nagrobnikov lastniki ne odstranjujejo, je najboljši način ohranitve nagrobnikov in primer dobre prakse. Zaradi materialnih in socialnih vzrokov tega vsi ne zmorejo, še zlasti kadar morajo skrbeti za več grobov in je to povezano s prevelikimi stroški. Zato v dobrem sodelovanju z Občino Moravske Toplice in z Javnim komunalnim podjetjem Čista narava poskušamo te nagrobnike ohraniti tako, da Občina nagrobnikov z dediščinsko vrednostjo ne odstranjuje, lastnike pa oprosti plačevanja. Rezultat večletnega dela in evidentiranja pokopališč je uspešno sodelovanje z eno izmed 27 občin v regiji, ki poskrbi, da dediščinski na-

grobniki ne izginejo in ostanejo *in situ* na pokopališču. V znak hvaležnosti za dobro sodelovanje je tako Alojz Glavač, župan Moravskih Toplic, slavnostno prerezal »žalni« trak in s tem odprl razstavo.

V času trajanja razstave bomo poskrbeli za različna predavanja, pogovore o smrti in poskušali razbijati tabuje. Razstavo spremlja publikacija z istim naslovom in s podnaslovom *Smrtne šege in pogrebne prakse Pomurja in Porabja*. Oblikovalec razstave, publikacije, plakatov in sožalnic je pomurski umetnik mlajše generacije, Gregor Purgaj. Razstavo si je mogoče ogledati do jeseni 2018.

Vir

PŠAJD, Jelka: *Čez ta prag me bodo nesli, ko zatisnil bom oči: Smrtne šege in pogrebne prakse Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2017.

